

ÀMFORES TARDOANTIGUES DE POSSIBLE PRODUCCIÓ TARRACONENSE (TIPUS KEAY 68 I 91)

Àmfores, aspectes crono-tipològiques, Tàrraco

Josep-Anton Remolà* Lluís Piñol**

La propuesta de una producción de ánforas tarraconenses en época tardoantigua, efectuada por S. J. Keay (1984), se ha visto últimamente enriquecida por un incremento de la muestra disponible que, sin resolver definitivamente cuestiones claves como el origen, el contenido o su alcance real, permite precisar determinados aspectos crono-tipológicos. En este artículo hemos querido valorar el estado actual de la cuestión y proponer, sin modificar la tipología existente, una ordenación morfológica de una producción todavía poco vertebrada. Hemos podido constatar que, a pesar de la variabilidad en el tratamiento de los perfiles superiores, estos envases mantienen una cierta homogeneidad técnica, morfológica y cronológica, en un período de máxima difusión que podemos situar entre la segunda mitad del siglo IV y finales del siglo V dC. Anforas, aspectos crono-tipológicos, Tàrraco.

The proposal of a production of Tarragona amphora in the late ancient era, made by S.J. Keay (1984) has been recently enriched by an increase in the sample available which, without definitively resolving key questions as to its origin, content or true scope, allows us to specify certain chrono-typological aspects. In this article our intention is to assess this present state of affairs and propose, without modifying the existent typology, a morphologic ordering of a production which is still not yet very organised. We have been able to ascertain, despite the variability in the treatment of the upper profiles, that these containers follow a certain technical, morphological and chronological homogeneity, with a period of maximum diffusion which we can date to the second half of the 4th century to the end of the 5th century AD. Amphora, chrono-typological aspects, Tarraco.

La proposition, faite par S.J. Keay (1984) et concernant une production d'amphores de Tarraco à l'époque de l'Antiquité Tardive, a été enrichie dernièrement par une augmentation des échantillons disponibles. Ce fait ne résout pas définitivement les principales questions comme l'origine, le contenu ou l'importance réelle, mais permet de préciser certains aspects chrono-typologiques. Dans cet article nous avons voulu évaluer l'état actuel de la question et proposer pour cette production et sans en modifier la typologie existante, l'établissement d'un ordre morphologique qui n'est pas encore structuré. Nous avons pu constater que, malgré l'existence d'une grande variété de profils supérieurs, ces récipients conservent une certaine homogénéité technique, morphologique et chronologique. Leur diffusion a été en plein essor entre la deuxième moitié du IVe siècle et la fin du Ve siècle. Amphores, aspects crono-typologiques, Tàrraco.

INTRODUCCIÓ

L'any 1984, S.J. Keay proposava l'existència de sis tipus d'àmfora d'època tardoantiga de possible origen tarraconense (16C, 23, 25K, 68, 86 i 91A-B), atenant a la similitud tècnica amb la producció amfòrica tarraconense d'època altoimperial (Keay 1984, 400-401)¹. Tres d'ells (16C, 23 i 25K), com es desprèn de la mateixa numeració, adoptarien solucions formals properes a tipus d'origen predominantment sud-hispànic (16C i 23) i nord-africà (25K). La resta (68, 86 i 91) serien formes tarraconenses, tot i que la semblança formal existent entre el tipus 86 (Keay 1984, fig. 174, 8) i algunes

variants del tipus 23 podria suggerir una estreta relació entre ambdós.

Per tant, podríem reduir el repertori d'àmfores tardoantigues de creació pròpiament tarraconense als tipus 68 i 91. El tipus 68 es va definir a partir de tres fragments procedents de la necròpolis paleocristiana, de la plaça del Fòrum i de la torre de l'Audiència de Tarragona (Keay 1984, 359-360, fig. 164). Es tracta d'una àmfora de coll cilíndric i vora poc desenvolupada que es caracteritza per un lleuger bombament de la cara interna. Les anses, de secció variable, s'uneixen a la vora i a les espatlles. El tipus 91A-B, definit per S. J. Keay a partir de tres exemplars, dos dels quals pro-

* Codex Arqueologia i Patrimoni/Institut Universitari d'Arqueologia i Estudis del Món Antic de la Universitat Rovira i Virgili

** Institut Universitari d'Arqueologia i Estudis del Món Antic, Servei Arqueològic de la Universitat Rovira i Virgili

1.- L'autor parla, també, d'un possible centre productor localitzat a la vil·la de la Salut (Sabadell), hipotèticament actiu en època tardoantiga, d'on procediria un exemplar d'àmfora que associa amb aquesta producció tardana (Keay 1984, 41-42).

cedents de la necròpolis Paleocristiana de Tarragona, correspon a una petita àmfora de cos piriforme amb un coll cilíndric culminat per una vora poc desenvolupada i anses de secció variable unides a la vora i a les espatlles (Keay 1984, 382-384, fig. 176). La diferència entre una i altra variant es fonamenta en la major amplitud tant del cos com de la vora de la variant B. Posteriorment, en la publicació de l'abocador de Vila-roma (Remolà/Abelló 1989) es presentaven una sèrie de fragments assimilables a aquesta presumpta producció tarraconense. Una mostra que es va veure posteriorment incrementada amb la revisió dels materials amfòrics de diversos contextos d'època tardoantiga de Tarragona (Remolà 1996). Més recentment, la troballa d'exemplars en zones d'enterrament de nova localització situades a l'entorn de la ciutat romana han contribuït a augmentar la mostra, tot i que no en la quantitat i qualitat desitjades. La manca d'exemplars complets i l'absència d'una caracterització mineralògica són dos greus inconvenients a l'hora de fixar tant la morfologia general com el possible origen del contenidor o contenidors. Tot i la feblesa dels criteris d'atribució geogràfica, S. J. Keay es decantava per considerar més que probable l'origen tarraconense d'aquests tipus², una opinió que ha estat seguida, amb més o menys convicció, per autors posteriors. Des del nostre punt de vista, i a l'espera d'arguments més sòlids (analítics i, especialment, la localització de centres de producció), preferim mantenir una certa prudència³. De tota manera, sigui o no certa aquesta filiació tarraconense, el fet inqüestionable és que en molts dipòsits d'època tardoantiga (segles IV-V dC) excavats a Tarragona es detecta una presència minoritària d'àmfores assimilables als tipus 68 i 91.

L'atribució d'aquestes àmfores tardoantigues a la Tarraconense, amb una incidència quantitativa xifrada a l'entorn del 0,5% del total d'àmfores en contextos del segle IV-V, servia de base a S. J. Keay per plantejar una continuïtat en la producció vinícola de la zona. Una continuïtat caracteritzada per una reducció del nombre de forns o per l'aparició de nous centres productors diferents dels documentats en època altoimperial, possiblement connectats amb un canvi en la propietat de les terres insinuada per la varietat de formes elaborades (Keay 1984, 401).

Conscients de la dificultat d'articular tipològicament una mostra tan reduïda i fragmentària, i considerant la similitud tècnica ("Fabric" 15 de S.J. Keay) i la relació genè-

rica amb un model tipològic aparentment similar (petita àmfora de cos piriforme i vora poc desenvolupada), hem preferit analitzar de forma conjunta aquest conjunt de fragments assimilables d'una manera més o menys manifesta amb els tipus 68/91. Així, doncs, per tal de no contribuir a incrementar la ja de per si complexa dispersió terminològica existent, i a l'espera d'una anàlisi aprofundida i exhaustiva d'aquest grup amfòric, hem optat per mantenir la numeració existent (Keay 68/91), agrupant, de forma provisional, els diversos fragments en funció del grau de similitud morfològica (variants A-G). Aquesta assimilació provisional a un únic tipus no ha de ser interpretada, per tant, com a símptoma d'una homogeneïtat morfològica que la mateixa evidència formal dels exemplars que presentem s'encarrega de qüestionar.

Finalment, no podem deixar d'esmentar que enfront dels condicionats adversos esmentats (manca d'exemplars complets, absència d'anàlisis arqueomètriques, escassetat i fragmentació de la mostra, feblesa dels criteris d'atribució de procedència i contingut...) trobem una similitud aparent a nivell tècnic, una semblança morfològica genèrica i una certa homogeneïtat cronològica.

Fem, tot seguit, una breu descripció dels diferents contextos d'on procedeixen els fragments analitzats fent referència, únicament, a la naturalesa, cronologia i composició bàsica del conjunt amfòric de cadascun d'ells. A més d'aquests contextos hem de fer menció de la plaça del Fòrum (Fig. 1.9), de la torre de l'Audiència (Fig. 1.10) i de la necròpolis paleocristiana (Fig. 1.8) d'on procedeixen els materials utilitzats per S.J. Keay per definir el seu tipus 68.

CONTEXTOS

ABOCADOR DE VILA-ROMA (Fig. 1.1)

Es tracta d'un abocador de deixalles localitzat en la meitat septentrional de l'illa de cases que resta circumscrita pels carrers Vila-roma, Cuirateries i Natzarret⁴. Respecte a la trama antiga de la ciutat, aquest solar està situat dins de l'antiga plaça de representació del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris*, vora el límit oriental i aproximadament en el seu eix longitudinal. L'abocador es va formar dins un clot irregular existent en el

2.- "... can be assigned to an origin within the modern Provincia de Barcelona in Catalunya. Finer localisation is difficult, although similarity to kiln samples from Caldes de Montbui (Valles Central) points to an origin in the hinterland of Barcino ..." (Keay 1984, 458).

3.- No es pot obviar una certa afinitat morfològica -que no tècnica-, amb models tipològics del sud d'Hispania. Fragments classificats dins del tipus Almagro 51a-b dels forns de Martinhal (Sagres, Portugal) són molt similars a alguns dels que provisòriament s'inclouen en el tipus 68/91 (Tavares da Silva *et alii* 1990).

4.- Per més informació vegeu TED'A 1989.

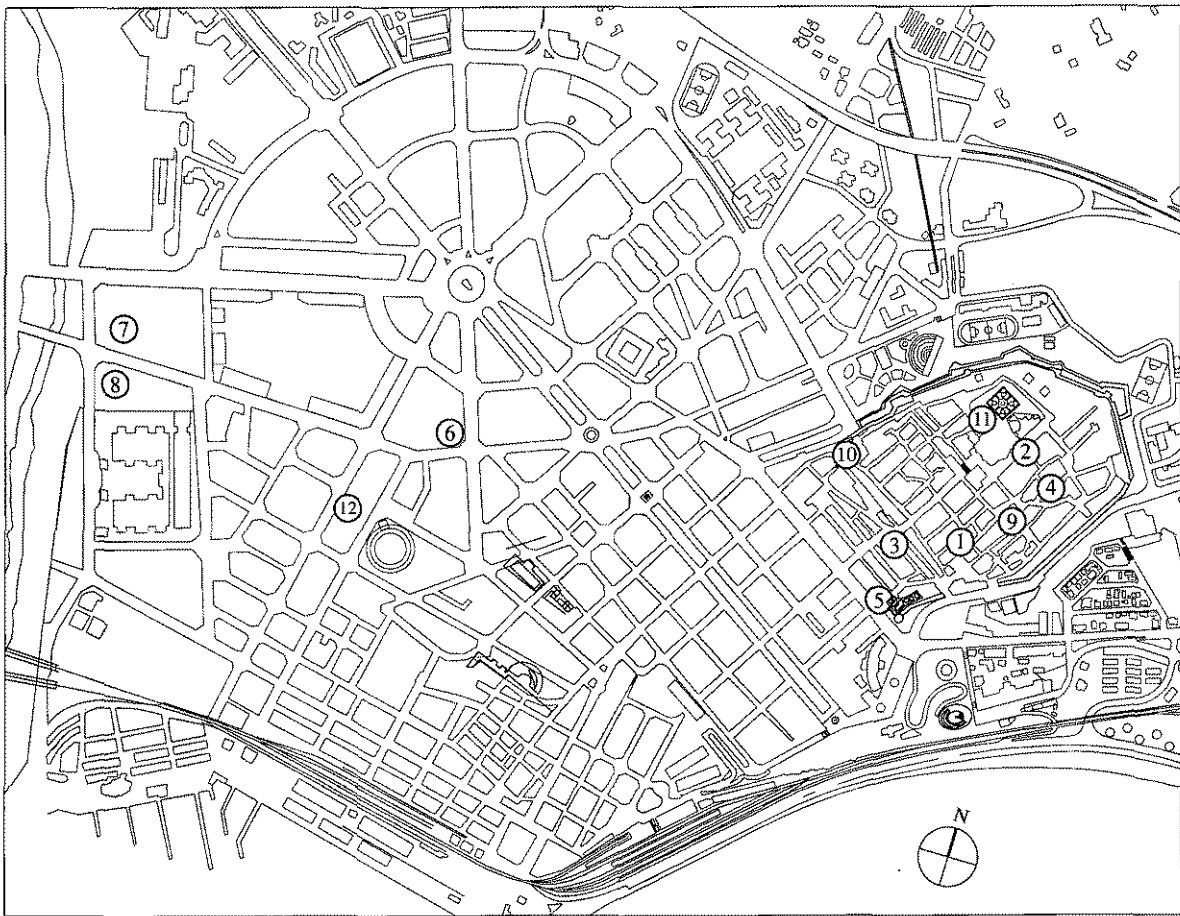

Figura 1. Plànol de Tarragona amb la situació de les excavacions esmentades en el text: (1) Vila-roma, (2) Antic Hospital de Santa Tecla, (3) Trinquet Vell, 4, (4) C/ Santes Creus, 5-9, (5) Volta K del Circ, (6) C/ Ramón y Cajal-Prat de la Riba, (7) PERI-6, (8) Necròpolis Paleocristiana, (9) Plaça del Fòrum, (10) Torre de l'Audiència, (11) Claustre de la Catedral, (12) C/ Pere Martell-Mallorca.

229

farçiment constructiu de la plaça. Quant a la cronologia, en la publicació monogràfica (TED'A 1989) es proposava com a moment de formació del dipòsit el segon quart avançat del segle V (440-450). Certament, la major part del material recuperat s'inscriu en el segon quart del segle V, tot i que recentment (Bonifay/Piéri 1995, Murialdo 1995) s'ha proposat una cronologia més moderna per a alguns dels tipus amfòrics que, de forma molt minoritària, són presents a l'abocador (tipus Keay 61 i 62). No és descartable, doncs, una ulterior freqüentació de baixa intensitat de l'abocador que justifiqui aquesta presència. Atesa l'homogeneïtat de la resta del material continuem considerant vàlida la cronologia proposada l'any 1989. Es constata un predomini de les àmfores occidentals (58,91%), basat en una elevada presència de contenidors hispànics (57,19%), seguida d'una aportació africana del 42,8%. Les àmfores de procedència oriental representen el 25% del total. Les àmfores hispàniques provenen majoritàriament del sud de la península ibèrica (83,22%) i, possiblement, del nord-est de la Tarraconense (16,77%).

ABOCADOR DE L'ANTIC HOSPITAL DE SANTA TECLA (Fig. 1.2)

Es tracta d'un abocador localitzat en el subsòl de l'antic Hospital de Santa Tecla. Aquest edifici es va erigir en la segona meitat del segle XII sobre part del pòrtic oriental de la terrassa superior del conjunt arquitectònic que monumentalitza la part alta de la ciutat en època flàvia (Dupré 1995). Com en el cas anterior, l'abocador es forma en un rebaix del farçiment constructiu del pòrtic. En base a una anàlisi preliminar del material, la cronologia de formació s'ha situat en la primera meitat del segle V dC (Aquilué 1992, 802). Una posterior revisió dels materials fa més versemblant una cronologia de mitjan segle V. Poc més de la meitat de les àmfores és d'origen occidental, un 20% procedeix de la Mediterrània oriental i aproximadament el 25% és d'origen no determinable. El component occidental es desglossa de la següent manera: un 59% correspon a l'àrea nord-africana, un 37,26% a la península ibèrica i un 3,72% a l'àrea itàlica. Dins de l'àrea hispànica, un 85% corres-

pon a l'àrea sud-hispànica, mentre que el 15% restant està format per àmfors de presumpte origen tarraconense.

ABOCADOR DEL CARRER TRINQUET VELL, 4 (Fig. 1.3)

Es tracta d'un abocador localitzat vora la intersecció del carrer Trinquet Vell amb la baixada de Misericòrdia (TED'A 1990, 30-31). En relació a la topografia antiga, el sondeig afectava el punt de contacte entre el *podium* i l'*arena* del circ, en un punt on la continuïtat del primer quedava parcialment trencada per la presència d'una escalinata que connectava el circ amb la plaça de representació de la seu del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris*. En l'aspecte cronològic, X. Aquilué proposa, en base a una anàlisi molt superficial del material, els decenniis centrals del segle V (Aquilué 1992, 800-801). Es detecta un predomini de les àmfors occidentals (58,35%) amb un 75% d'àmfors africanes, un 22,22% d'àmfors hispàniques i un 2,77% d'àmfors procedents del sud d'Itàlia/Sicília. La resta del context està format per àmfors orientals (23%) i d'origen indeterminat (21,53%). El component hispànic està format per àmfors sud-hispàniques (75%) i de possible origen tarraconense (25%).

FARCIMENT INDETERMINAT DEL CARRER SANTES CREUS, 5-9 (Fig. 1.4)

Es tracta d'un nivell de terraplenament localitzat en el carrer Santes Creus, situat dins de l'espai que, en època antiga, s'estenia entre el mur de tancament del recinte de culte que ocupava la terrassa superior del complex arquitectònic altimperial i la muralla tardorepublicana (TED'A 1989a). En l'aspecte cronològic, tot i l'abundància de formes creades a inici del segle V, la presència de determinats tipus (Hayes 86, 1 i 87A i Fulford 35) porta la formació d'aquest nivell a la segona meitat d'aquella centúria (Aquilué 1992, 60). El predomini de les àmfors occidentals (68,29%) és superior al documentat en abocadors de mitjan segle V. Les àmfors africanes formen el 57,14% de l'àrea occidental, mentre que el 39,28% correspon a les àmfors hispàniques, un 90% de les quals són procedents del sud de la península, i la resta s'adscriuen a una possible producció tarraconense. El material amfòric restant està format per àmfors orientals (17%) i d'origen indeterminat (14,63%).

VOLTA K DEL CIRC (Fig. 1.5)

La volta K del circ està situada a l'extrem oriental del Circ. En aquesta volta es detecten, en un moment posterior al segle IV, sedimentacions sobre el que fins aleshores havia estat la superfície del farciment construc-

tiu de l'edifici de finals del segle I dC (Dupré *et alii* 1988). Prenem en consideració, de forma conjunta, diversos nivells d'ús adscribibles cronològicament a la segona meitat del segle IV/ principi del V. La mostra, numèricament molt reduïda, va reportar un conjunt amfòric dominat per més d'un 90% d'àmfors d'origen occidental. La resta correspon a una àmfora de procedència indeterminada. No es documenta cap exemplar atribuïble a l'àrea oriental de la Mediterrània. Dins del grup d'àmfors occidental, la meitat dels exemplars són de producció hispànica (un dels quals possiblement tarraconense), amb un net predomini de l'extrem meridional de la península ibèrica. La resta correspon a l'àrea africana (aproximadament un terç) i sud-itàlica.

ENTERRAMENTS DE LA CRUÏLLA DELS CARRERS RAMÓN Y CAJAL I PRAT DE LA RIBA (Fig. 1.6)

L'excavació del pati interior de l'edifici que forma la cruïlla dels carrers Prat de la Riba i Ramón y Cajal va posar al descobert un total de 220 enterraments relacionats amb les àrees d'enterrament que s'estenen entre el límit meridional de la muralla romana i el riu Francolí (Foguet/Vilaseca 1995). La cronologia dels enterraments, predominantment en contenidor amfòric, se situa entre finals del segle III i mitjan segle V dC. Gairebé un 90% de les àmfors reutilitzades com a contenidor funerari són d'origen occidental, de les quals poc més del 80% procedeixen del nord d'Àfrica, poc més del 7% és de producció hispànica i el 12% restant és d'origen indeterminat. Un 82% de les àmfors hispàniques són de procedència bètica o lusitana, mentre que el 8% restant correspon a àmfors de possible origen tarraconense.

PERI 6 (Fig. 1.7)

Aquesta denominació s'aplica a un sector situat fora del perímetre emmurallat de la ciutat romana, vora el riu Francolí i colindant amb la necròpolis paleocristiana, dins l'actual centre comercial "Parc Central" (López 1997, Mar *et alii* 1996). Les excavacions van proporcionar una seqüència que s'estenia des d'època tardorepublicana (segle II aC) fins a l'actualitat. Tot i aquest ampli ventall cronològic, la major part de les construccions i nivells arqueològics individualitzats corresponen a època tardoantiga (segles IV-VI dC).

EL TIPUS 68/91

Tal com deiem en els paràgrafs introductoris, hem ordenat els fragments per nivells de similitud morfològica, evitant excessives precisions impròpies de la base documental disponible en aquest moment.

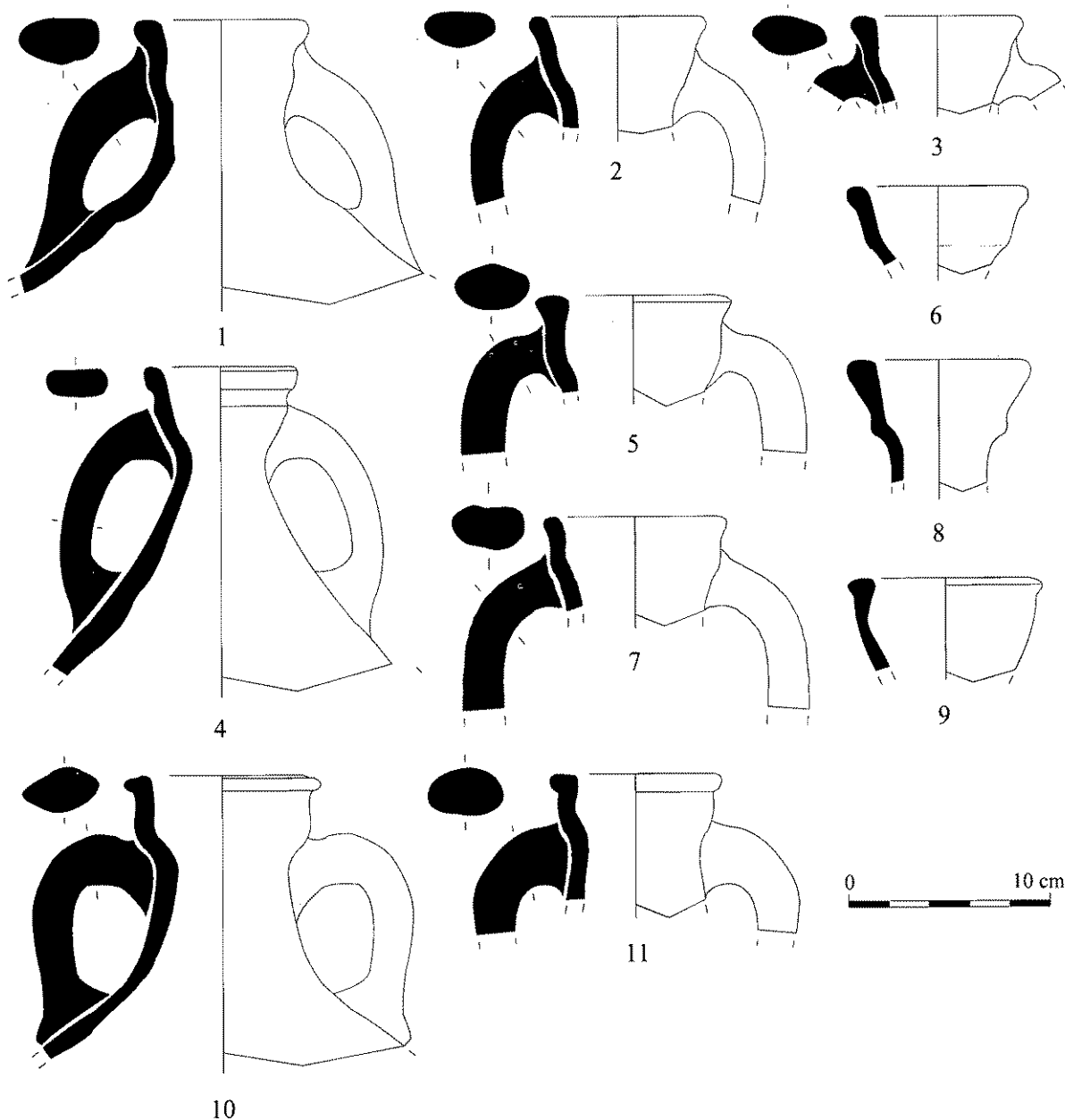

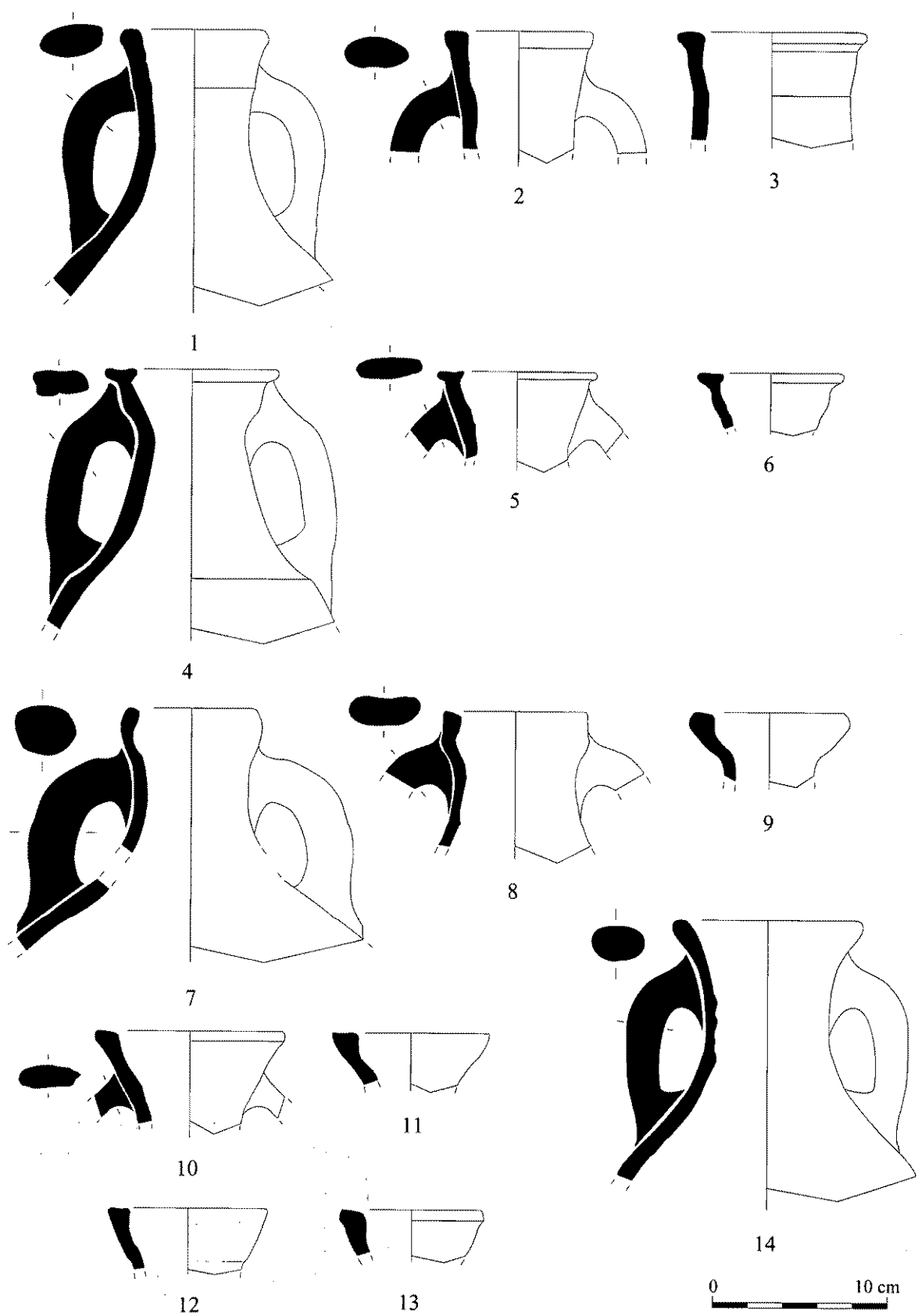
Figura 2. Tipus 68/91, variants A (1-9) i B (10-11).

El grup més nombrós (el que anomenarem variant A) està definit per una vora de perfil sinuós amb les parts còncaues més o menys pronunciades i culminades per un engruiximent arrodonit del llavi més o menys accentuat (Fig. 2.1-9). Les anses, de secció aproximadament oval, s'uneixen a la vora a l'alçada de la sinuositat que uneix aquesta a un coll de tendència tron-

cònica. Un dels exemplars de vora (Fig. 2.4) està associat amb un pivot massís de perfil marcadament apuntat (Fig. 4.7).

La variant B (Fig. 2.10-11) es caracteritza per una vora recta, lleugerament exvasada i un llavi engruixit de secció arrodonida més o menys prominent que es projecta exteriorment. Les anses, de secció oval, s'unei-

5.- Recentment s'ha publicat un fragment assimilable a aquesta variant en les excavacions del *Cardo Maximus d'Illuro* procedent d'un estrat de regularització format a finals del segle V dC (Cerdà *et alii* 1997, 140, fig. 420).

232

Figura 3. Tipus 68/91, variants C (1-3), D (4-6), E (7-9), F (10-13) i G (14).

xen al coll, per sota de la vora, i a l'arrencada de les espatlles⁵. Formalment, les variants A i B són força similars, essent el criteri fonamental de distinció aplicat la posició de l'arrencada superior de l'ansa. És indubtable, també, la semblança formal d'aquesta variant B amb el tipus Keay 19C (Keay 1984, figs. 65-66), tot i que segons aquest autor la pasta que caracteritza la seva variant C és idèntica a la que presenten les altres variants (19A-B; "fabric" 13; Keay 1984, 156-168), una particularitat que no ens ha estat possible comprovar entre el material que hem analitzat a Tarragona. Tots els fragments formalment assimilables a la variant C del tipus 19 presenten pastes distintes i, en alguns casos, pròximes al grup d'àmfores d'origen possiblement tarraconense (Remolà 1996). Un dels fragments de vora (Fig. 2.10) estava associat a un pivot buit (Fig. 4.8).

La variant C (Fig. 3.1-3) es caracteritza per una vora lleugerament exvasada amb un llavi únicament indicat per un engruiximent més o menys accentuat de la paret. Les anses, de secció oval, s'uneixen a la base de la vora i a l'arrencada de les espatlles.

La variant D (Fig. 3.4-6) presenta com a tret més remarkable un llavi horitzontal format per l'engruiximent de les parets tant a l'exterior com a l'interior que la diferencia clarament de la resta de les variants. Les anses, de secció oval allargada, s'uneixen a la vora, per sota del llavi, i a les espatlles, indicades, en un dels casos (Fig. 3.4), per una carena ben definida.

La variant E (Fig. 3.7-9) s'aproxima molt a un dels fragments que serveix a S.J. Keay per definir el seu tipus 68 (Keay 1984, fig. 164, 9). Es caracteritza per una concavitat de la paret interna de la vora i per un pronunciat bisell de la cara superior del llavi. La resta de característiques són similars a les ja descrites precedentment. Un dels exemplars (Fig. 3.7) està associat a un fragment de fons molt alterat per processos de reutilització posteriors (Fig. 4.6).

La variant F (Fig. 3.10-13) es caracteritza per una vora exvasada, similar a la que presenta la variant D, caracteritzada per un accentuat bisell del llavi, un tret que comparteix amb la variant precedent. L'atribució d'alguns dels fragments és dubtosa per l'accentuat grau de fragmentació que presenten. L'ansa presenta una secció molt similar a la ja descrita per la variant D.

Finalment, l'especificitat formal d'un dels fragments (Fig. 3.14) ens fa considerar la possible existència d'una

variant caracteritzada per una vora indiferenciada marcada per l'exvasament de les parets del coll. A diferència de la major part de les variants precedents, la secció oval de l'ansa, unida al coll i a les espatlles, presenta uns perfils més arrodonits.

Incloem, també, una sèrie de fragments (Fig. 4.1-5), tècnicament assimilables a aquesta producció, però que pel seu grau de fragmentació o l'escassa representativitat preferim no atribuir-los a cap de les variants precedents ni proposar noves variants sobre una base tan reduïda. Hem de destacar, per la singularitat del tractament de la vora, el fragment representat a la Fig. 4.1, amb la vora culminada per un engruiximent exterior de secció arrodonida.

I ja per finalitzar aquest apartat descriptiu, hem inclòs un exemplar procedent de l'àrea d'enterrament de la cruïlla dels carrers Ramón y Cajal i Prat de la Riba, del que tenim els dos extrems (Fig. 4.9-10). Presenta unes característiques tècniques, a escala macroscòpica, properes a aquesta producció però amb una definició formal que s'allunya de la caracterització genèrica que, de forma hipotètica, intuïm per a la resta d'exemplars.

En definitiva, sembla que ens trobem davant d'un (o més d'un) contenidor de dimensions reduïdes, cos aparentment piriforme (similar a alguns exemplars del tipus Keay 19?) i coll aproximadament troncocònic que s'inflexiona vers l'exterior per definir una vora (diàmetre mitjà: 7 cm) i un perfil superior amb gran diversitat de solucions formals: vora indiferenciada, amb engruiximent extern, amb engruiximent intern i extern, etc. Les anses, majoritàriament de secció oval, s'uneixen al coll bé per sota de la inflexió que generalment caracteritza la vora, bé directament a la vora. Els fragments de fons atribuïts a aquest tipus presenten dues solucions formals: pivot massís apuntat i pivot curt i buit.

La caracterització tècnica en l'àmbit macroscòpic és força homogènia, amb pastes de color marró-vermellós amb abundants inclusions heteromètriques (especialment quars, però també partícules vermelloses no determinades, calç i, en proporció reduïda, mica). Una descripció que es correspon, com ja hem dit, amb la "fabric" 15 de S.J. Keay⁶. Sovint presenten un recobriment poc consistent de color blanquinós que, hipotèticament, podria estar relacionat amb la utilització d'aigua salada en la preparació de la matèria primera, una eventualitat ja proposada pel

6.- El color "... varied from deep orange/ochre to a dirty buff colour, with a reduced core occasionally visible (...) Hard, although sometimes crumbly upon breaking (...) The clay was well elutriated, although coarser in some samples; the fracture was invariably hackly." Composition and inclusions (frequency/rounding): 1) Grey to transparent quartz crystals (moderate to common, rounded), 2) Orange quartz crystals (rare to moderate, rounded), 3) Calcite particles (moderate to common, rounded to subangular), 4) Mica specks (common), 5) Metamorphic rock fragments (?) (moderate, irregular) (Keay 1984, 457-458).

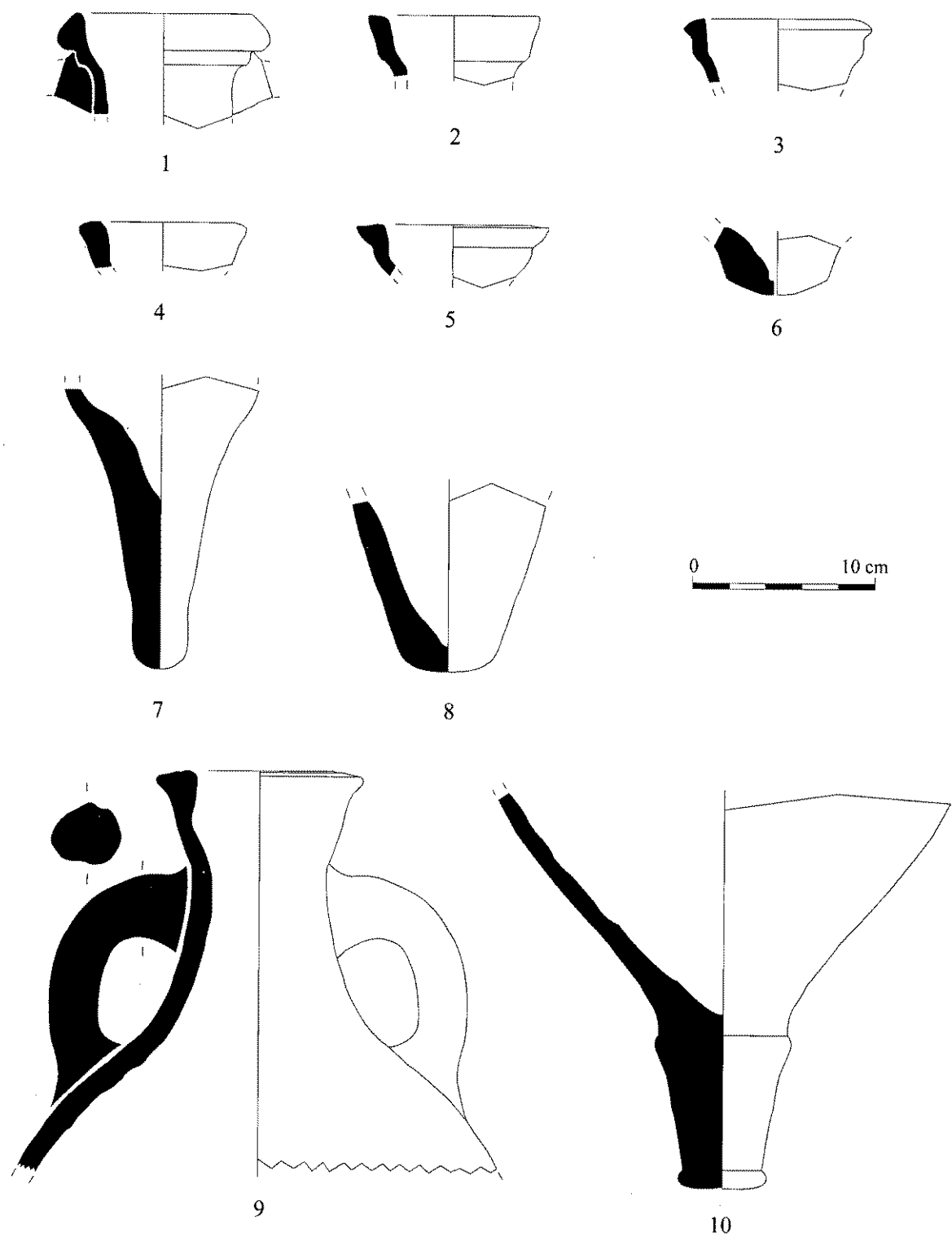

Figura 4. Fragments no adscrits tipològicament (1-5 i 9-10) i pivots (6-8).

CONTEXT	TIPOLOGIA	SITUACIÓ	CRONOLOGIA	NE	%
1	Abocador	Part alta	425-475	23	5
2	Abocador	Part alta	425-475	9	3,06
3	Abocador	Part alta	425-475	2	3,07
4	Terraplenament constructiu?	Part alta	450-475	1	2,43
5	Nivells d'ús?	Part alta	350-425	1	8,33
6	Àrea d'enterrament	Extramurs	300-425?	4	1,25
8	Àrea d'enterrament	Extramurs	250-550?	1	0,55
9	Nivell d'amortització	Part alta	450-500	1	5,26
10	Abocador?	Part alta	475-650	1	0,52
11	Abocador?	Part alta	400-450	1	
12	Nivell d'amortització/enderroc	Extramurs	375-425	1	2

Figura 5. Quadre amb indicació dels dipòsits analitzats (la numeració dels contextos es correspon amb l'emprada en la Fig. 1)

grup Cartago-Nabeul de la producció amfòrica nord-africana⁷.

Quant a l'àrea de producció ens referrem en allò que ja hem dit a l'inici: és versemblant un origen tarraconense, però cal una argumentació més sòlida per esvaïr els dubtes raonables que es desprenen dels actuals criteris d'atribució geogràfica. Pel que fa a l'àrea de difusió, hem de dir que no hem fet una recerca exhaustiva, tot i que tenim documentada la seva presència a les comarques del Tarragonès, Barcelonès, el Maresme i el Vallès Occidental. Estem segurs que futurs treballs permetran completar l'àrea de difusió fins a definir el seu abast real que, aparentment, no sembla anar més enllà de l'àmbit regional.

Més precisions es poden fer en relació a la cronologia d'aquests contenidors que, almenys en el cas de Tarragona, són especialment freqüents en contextos de primera meitat/mitjan segle V, com és el cas dels contextos de Vila-romà (Fig. 1.1, 2.1, 3, 8, 9 i 11, 3.1-6, 8, 10, 11 i 13, 4.1, 5), antic Hospital de Santa Tecla (Fig. 1.2, 2.2, 6 i 7, 3.12, 4.2), Trinquet Vell 4 (Fig. 1.3, 4.4), Santes Creus 5-9 (Fig. 1.4, 2.5) i Claustre de la Catedral (Fig. 1. 11) (Rüger 1968). De tota manera, tenim constància de la seva presència ja en moments avançats del segle IV o inici del V, com ho demostra la localització en un nivell d'amortització/enderroc iden-

tificat en la cruïlla dels carrers Pere Martell i Mallorca (Fig. 1. 12), en la volta K del Circ (Fig. 1.5, 4.3) i en els nivells de la mateixa cronologia del PERI-6 (Fig. 1.7, 2.4, 3.9 i 14, 4.7). De tota manera, la seva presència tant a la necròpolis paleocristiana com a l'àrea d'enterrament de la cruïlla dels carrers Ramón y Cajal i Prat de la Riba -on es va documentar una associació dins de la mateixa tomba amb àmfores africanes dels tipus Keay 4, 5bis? i 25P- suggereix que el marc cronològic es pot ampliar fins a un moment imprecís del segle IV (Fig. 2.10, 3.7, 4.6, 4.8). La presència en dipòsits de cronologia posterior, com és el cas de la Torre de l'Audiència⁸ (Keay 1984, fig. 164, 9) (Fig. 1.10) podria respondre a fenòmens de residualitat, sense excloure de forma definitiva una limitada presència a final del segle V. En relació al contingut no disposem d'indicis clars, més enllà del tòpic associat a l'àrea de producció proposada.

En definitiva, hem d'esperar que noves dades permetin aprofundir més en aquesta producció amfòrica d'època tardoantiga i, especialment, en aspectes tan fonamentals com són la definició dels centres de producció, la determinació del contingut i el seu significat econòmic i social. Els aspectes de caràcter més estrictament cronotipològic es resoldran en la mesura que millori en quantitat i qualitat la mostra disponible.

235

7.- "The white skin, too thin to be a slip, (...) recent work has shown that a red-firing clay containing lime can be given a white skin by using salt or sea-water in the preparation." (Peacock 1984, 14-16; Fulford/Peacock 1994, 44). Les sals solubles es dipositen sobre la superfície durant el procés de secatge. Aquesta major concentració de sal sobre la superfície "...forms a layer after firing that is recognizable in thin section. Salt may also cristallize at or near the surface and volatilitze during firing, leaving distinctive cavities or voids." (Rye 1981: 35-36). La presència de la sal disminueix el risc de fragmentació durant la cocció a altes temperatures (més de 800° C) d'argiles amb un alt contingut de CaCO₃.

8.- Per la problemàtica d'aquest interessant dipòsit vegeu's Aquilué 1992 i Dupré/Carreté 1993.

BIBLIOGRAFIA

- AQUILUÉ, X. 1992, *Relaciones económicas, sociales e ideológicas entre el Norte de Africa y la Tarraconense en época romana. Las cerámicas de producción africana procedentes de la Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*, Tesis microfiteixades 1275, Universitat de Barcelona.
- BONIFAY, M., PIÉRI, D. 1995, Amphores du Vè au VIIIè s. à Marseille: nouvelles données sur la typologie et le contenu, *Journal of Roman Archaeology* 8, 94-120.
- CERDÀ, J.A., GARCÍA J., MARTÍ, C., PUJOL, J., PERA J., REVILLA, V. 1997, El *Cardo Maximus* de la ciutat romana d'Iluro (*Hispania Tarraconensis*), *Laietania* 10, vol. 2.
- DUPRÉ, X., MASSÓ, J., PALANQUES, L., VERDUCHI, P. 1988, El Circ romà de Tarragona, I. Les voltes de Sant Ermenegild, *Excavacions Arqueològiques a Catalunya* 8, Barcelona.
- DUPRÉ, X., CARRETÉ, J.M. 1993, La Antiga Audiència. Un acceso al Foro Provincial de Tarraco, *Excavaciones Arqueológicas en España* 165, Madrid.
- DUPRÉ, X. 1995, El Consell Comarcal a l'Antic Hospital, *Recerques arqueològiques*, Tarragona, 21-33.
- FOGUET, G., VILASECA, A. 1995, Els enterraments del carrer Prat de la Riba/Ramón y Cajal: un nou sector excavat de la necròpolis del Francolí, *L'arqueologia de la Mort. El món funerari a l'Antiguitat a la Catalunya meridional*, *Citerior* 1, Tarragona, 151-171.
- KEAY, S.J. 1984, *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the catalan evidence*, BAR International Series 196.
- LÓPEZ, J. 1997, Un nuevo conjunto paleocristiano en las afueras de Tarraco, *Revista de Arqueología*, año XVIII, 197 (septiembre 1997), 58-64.
- MAR, R., LÓPEZ, J., TOBIAS, O., PEÑA, I., PALAHÍ, L. 1996, El conjunto paleocristiano del Francolí en Tarragona. Nuevas aportaciones, *Antiquité Tardive* 4, 320-324.
- MURIALDO, G. 1995, Alcune considerazioni sulle anfore africane di VII secolo dal *castrum* di S. Antonino nel Finale, *Archeologia Medievale* 22, Firenze, 433-453.
- PEACOCK, D.P.S. 1984, Petrology and origins, *The Avenue du Président Habib Bourguiba, Salambo: The pottery and other ceramic objects from the site*, Excavations at Carthage: The British Mission 1.2, Sheffield, 6-28.
- PEACOCK, D.P.S. 1994, The amphorae: Typology, fabric and chronology, *The Circular Harbour North Side. The Pottery*, The British Mission 2.2, Oxford, 42-52.
- REMOLÀ, J.A., ABELLÓ, A. 1989, Les ànfores, Un abocador del segle V d.C. en el Fòrum provincial de Tàrraco, *Memòries d'Excavació* 2, Tarragona, 249-320.
- REMOLÀ, J.A. 1996, *El comerç marítim durant el tardo-imperi: el cas de Tàrraco a través de les ànfores*, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, edició microfotogràfica, ISBN: 84-490-0667-8.
- RÜGER, C.B. 1968, Römische Keramik aus dem Kreuzgang der Kathedrale von Tarragona, *Madridrer Mitteilungen* 9, 237-258.
- RYE, O.S. 1981, Pottery Technology. Principles and reconstruction, *Manuals on Archaeology* 4.
- TAVARES DA SILVA, C., COELHO, A., CORREIA, V.H. 1990, Produção de ânforas romanas no Martinhal (Sagres), *As ânforas lusitanas*, Paris, 225-250.
- TED'A 1989a, Un abocador del segle V d.C. en el Fòrum provincial de Tàrraco, *Memòries d'Excavació* 2, Tarragona.
- TED'A 1989b, Intervenció arqueològica en els solars núms. 5, 7 i 9 del carrer de Santes Creus: la problemàtica d'època antiga, *Recull Joan Mallafré i Guasch*, Tarragona, 15-31.
- TED'A 1990, *Taller Escola D'Arqueologia 1987-1990*, Tarragona.